

ECZACILIK TARİHİ -I-

I- ECZACILIĞIN KÖKENLERİ

Tıp ve eczacılığın kökenleri hakkında elimizde hiç bir kesin bilgi bulunmamaktadır. Tarihten önceki dönemlerde yaşamış olan topluluklardan kalan bazı kalıntılar ve bilhassa zamanımızda yaşayan bazı ilkel toplulukların yaşayış ve davranışlarından yararlanarak bazı sonuçlara varmakta ise de, bunların ne ölçüde doğru olduğunu saptamak olanına sahip değiliz. Belkide ilk insanlar bizim tahminlerimizden çok başka bir yaşayış şekline sahiptiler. Bununla beraber hastalığın en az insanlık kadar eski olduğunu kabul etmekte hiç bir sakınca bulunmamaktadır. Bazı hayvan kemik fosillerinden görülen belirtilere göre, hastalıklar ve hastalık amilleri insandan önce dünyada bulunuyordu. Bu nedenle çok eski çağlarda da, insanların hastalıklar ile savaşta bazı yöntemlerinin bulunduğunu kabul etmek gerekir. Bu dönemlerde de bazı şahısların diğerlerini iyi etmek için gayret sarfettikleri düşünülebilir. Bu ilk iyileştiricilerin "Büyücü" (Afsuncu) ler olduğu sanılmaktadır. Bunlar, hasta kişiyi iyileştirmek için yalnız "Büyü" (sihir) den yararlanıyorlardı ve hiç bir maddi (ilaç) kullanmıyorlardı. Bu nedenle bu ilkel dönemlerde, eczacı veya eczacılıktan söz edilemez.

İlaçlar ile ilgili en eski bilgiler milattan 3000 yıl kadar önce yazıldığı saptanmış olan Sümer tabletlerinde bulunur. Daha sonraları, Mısır Papirüslerinde, Çin, Hint, Arap ve Acem yazmalarında bu konuda geniş bilgi vardır.

II- ESKİÇAĞ'DA ECZACILIK

Diğer alanlarda olduğu gibi eczacılık sanatının da uygar insanlığın beşiği olan , yakın doğu, (Mezopotamya, Anadolu ve Mısır) da doğduğu kabul edilmektedir. Eski çağda ilaçların genellikle bitkisel kökenli droglardan hazırlanması nedeniyle, bu dönemde eczacılık "Drogları tanıma ve bunlardan basit yöntemlerle , ilaç hazırlama" düzeyinde bulunuyordu.

III- ORTAÇAĞ'DA ECZACILIK

Avrupanın tam bir cehalet dönemi yaşadığı bu çağda, islam ülkeleri Eskiçağ uygarlığı dönemi bilgilerin

lerinin eserlerini koruma, kendi dillerine çevirme ve bunları anlama işlemlerini büyük bir başarı ile yapmışlar ve bilhassa anatomi, botanik, kimya, ve eczacılık alanlarında önemli ilerlemeleri gerçekleştirmişlerdir.

A- AVRUPA

Bu dönemde herşey gibi hekimlik ve eczacılıkta bir kargaşa ve gerileme içinde idi. Ortaçağda kiliselerde meydana gelen (Manastır Tababeti) eczacılığın yapıldığı ve ilerletildiği yegane kurum olmuştur. Manastırların bahçelerinde tıbbi bitkiler yetiştirilmiş, droglar elde edilmiş, ve hekim rahipler ilaçlar hazırlamışlardır.

Bu dönemlerde hekimler hastanın kullanacağı ilaçları da hazırlamakla beraber, ilaçlarında hazırladığı drogları (kök ve otları) toplama işini çok önceleri terketmişlerdir. Bu gibi bitkisel drogları toplayıp, kurutup, tam veya toz edilmiş halde satan bir esnaf gurubunun daha Romalılar döneminde ortaya çıktığını görüyoruz.

"Rhizotome" veya "Herbarii" denilen bu esnaf bitkileri toplar, kurutur, drogları hazırlar, ve satışa arz ederdi. Bu esnaf osmanlı döneminde "Kökçü" olarak tanınan esnaf karşılığıdır. Bunların yanında "Pigmentarii" veya "Seplasiarii" denilen diğer bir esnaf gurubu daha bulunuyordu. Bunlar kendi ülkelerinde elde edilen drogların yanında, dış ülkelere gelen drog ve baharatları da dükkanlarında satıyorlardı. Bu gurup Osmanlı İmparatorluğunda "Aktar" lara karşılık olan esnaftır.

Roma İmparatorluğu döneminde yukarıda sayılan drog satıcısı esnaf yanında bir de "pharmacopoles" denilen esnaf gurubu meydana gelmiştir. Bunlar ilkel maddelerden ilaç hazırlayıp hastalara verirlerdi. Bu esnaf, dükkan sahipleri (Sellularii) veya geziciler (circulatores) olmak üzere ikiye ayrılıyordu. İkinci gurubun dükkanı yoktu, sokak sokak gezerek, bu günkü seyyar satıcılar gibi hazırladıkları ilaçları gezerek satarlardı.

Altıncı yüzyıldan itibaren hekimler ilaç hazırlama görevlerini hemen hemen terketmişlerdir. Bu dönemde hekimler reçete yazmaya, ve pigmentariuslarda reçeteye göre ilaç hazırlamaya başlamışlardır.

Yani artık hekimler ilaç hazırlama sorumluluğunu bırakmışlar ve o zamana kadar yalnız ilaç ilkel maddesi drogları satan kişiler reçete doğrultusunda ilaç hazırlama işini de almışlardır. Bununla beraber bu ayrılık çok yavaş gerçekleşmiş, hekimlik ve eczacılığın birbirinden tam olarak ayrılması için yüzyıllar geçmesi gerekmiştir.

İlk hastalık iyileştiricilerin ilaç kullanmaya başlamaları ile eczacılık mesleği doğmuş olmakla beraber, aynı şahsın hem hekimlik ve hem de ilaç hazırlama işlemlerini yapması nedeniyle bu iki mesleğin ayrılması çok uzun zaman almıştır.

Hekimlerin ilaç yapımını terketmelerinden bir süre sonra, bir çok esnaf gurubu ilaç hazırlama işini üstlenmiş ise de bu işi de zamanla bilhassa (Apothicaire) denilen esnaf gurubu üzerine almıştır. Bunlar ilaçları hekimin reçetesine uygun olarak hazırlar ve hastalara verirlerdi. Bu nedenle bu zümre basit bir tacir değil bir sanat erbabı olarak kabul edilirdi.

Alman imparatoru Friedrich II. (1211- 1250) nin 1230- 1240 yıllarında yayınladığı emirnamelerin eczacılık mesleği yönünden büyük bir önemi vardır. Bu emirnameler ile eczacılık mesleği, tıp mesleğinden belirgin bir şekilde ayrılmıştır.

Paris Belediye reislerinden Etienne Boileau'nun 1268 yılında yayınladığı (Livre des Metiers) meslekler kitabında Apothicaire'ler bağımsız bir meslek olarak gösterilmektedir.

B- BİZANS

Hıristiyan imanına dayanan Bizans tababeti dünyadan ümidini kesmiş, hasta, günahkar ve talihsizlere hitap eden dogmatik bir tababet idi. Hastalık ve ölüm genellikle tanrı işi kabul edilirdi. Allah yapacağını bilirdi. Ölüm saçmışsa demekki istediği öyle idi. Kul buna karşı gelme cesaretini nasıl gösterebilirdi ? Bu nedenle bu dönemde hastalığın seyrini tetkik etmeye ve ilaçlara önem verilmiyordu.

C- İSLAM

Bu devirde Bağdat'taki ilk halifelerin himayesi altında, Hippocrate, Galen, Dioscorides, ve diğer önemli tıp üstatlarının eserleri, grekçe asıllarından veya süryaniceden arapçaya çevrilmiştir. Bu çeviriler sayesinde asılları kaybolmuş olan bir çok Grek ve Roma eseri zamanımıza kadar gelebilmiştir.

Müslümanlar tarafından ilk hastane El- velid bin Abdümelik tarafından 706 yılında Dimaşk (Şam)

da kurulmuştur. Sonradan Mısır, Suriye, Irak ve Anadolu'da bir çok hastane yapıp çalışmaya açılmıştır. Bütün bu hastanelerin kurulma ve işletmelerinin başlıca nedeni, fakir ve kimsesizleri, tıbbi imkanlara kavuşturmaktır. Bunlar aynı zamanda iç hastalıkları ve göz hastalıkları hekimleri, cerrah ve eczacıların çalıştığı birer tıp merkezleridir. Zamanla bu konuda öğretim de yapan müesseseler haline gelmişlerdir.

Lokman Hekim, İslam aleminde, eczacıların piri sayılmaktadır. İslam talabetinin ilerlemesinde Türk kökenli hekimlerin (ibn- sina , Razi gibi) de büyük katkıları olmuştur.

ZAMANIN BAZI ALİMLERİ

Dinaveri (Dinavari)- Abu hanife Ahmed bin Davud (820 - 895) Dinaver İranda doğmuş, Basra, Küfe, ve İsfahan şehirlerinde yaşamış ansiklopedik bir alimdir. Din, dil, astronomi, matematik ve botanik ile ilgili 20 den fazla eseri vardır.

Abu Reyhan Biruni (973- 1051) Hive Türkmenistanda doğup Gaznede ölmüş olan bir tabii ilimler bilginidir. 100 den fazla eseri bulunmaktadır.

İbn Sina, Abu Ali (980- 1037) Buharalı büyük alim, filozof ve hekimdir. Batı aleminde Avicenna olarak tanınmaktadır.

Al- Gafiki, Abu Cafer Ahmed bin Muhammed (Ölümü - 1165) Devrinin en büyük eczacı ve nebatatçısıdır.

IV. - XIX YÜZYILLARDA AVRUPADA ECZACILIK

V- XVI. yüzyılda başlayan Rönesans (yeniden doğuş) hareketi, XVI. Yüzyılda bütün Avrupayı sarmış, ve her alanda olduğu gibi tıp ve eczacılık alanlarında da büyük değişiklikler meydana gelmiştir. Eczacılık tıptan tamamen ayrılmış, tıbbın metodlarını terkederek kimya alanındaki çalışmalarına yönelmiştir.

Bu dönemde yalnız eczacılık sertifikasına sahip olanların eczane açabileceği, ilacın yalnız eczacı tarafından yapılabileceği, eczane işletmesinin yalnız eczacıya ait olduğu, hastanelerin yalnız hastanede yatan hastalara ilaç verecek eczaneler açabileceği gibi, bu günde geçerliliğini koruyan prensipler kabul edilmiştir.

Diğer mesleklerde olduğu gibi, başlangıçta eczacılık mesleği de tamamen pratik olarak öğreniliyordu. Yani mesleği öğrenmek isteyenler bir ustanın yanına çırak olarak giriyor, uzun yıllar süren çıraklık döneminden sonra, kalfa ve nihayet bir pratik

İmtahandan geçirilerek usta (Osmanlılar döneminde bu şahıslara eczacı ustası ismi veriliyordu.) ünvanını alıyor ve eczane açma hakkını kazanıyordu. Avrupa ülkelerinde XVI. - XVIII. Yüzyıllarda çıraklık 14- 16 yaşlarında başlar ve 4- 10 yıl sürerdi. Eczacı çoğalmasını ve buna bağlı olarak rekabeti önlemek için, ustaların genellikle bir tek çırak almasına izin verilirdi. Bu nedenle mesleği öğrenmek için yanına çırak girilecek bir eczacı ustası bulmak pek kolay değildi. Çırak olarak genellikle zengin ailelerin (çıraklık ücretini ustaya kolaylıkla ödeyebilmesi için) hekim veya eczacıların çocukları veya bunların akrabalarının çocukları kabul edilirdi. Çırağın ayrıca, reçeteleri okuyup anlayabilecek kadar Latince bilmesi ve bundan başka dindar olması istenirdi. Genellikle 3-4 yıl içinde çırak kalfa ünvanını alırdı. Bu dönemde kalfa ustasının gözetiminde çalışsa da, ustaya yardımcı olur ve bu nedenle ustadan küçük bir ücret alırdı. Kalfalık dönemi genellikle 6 yıldır. Çıraklık döneminin sonunda, ustasından başarı sertifikasını almış olanlar, şehrin tanınmış eczacıları ve Tıp fakültesinin bazı öğretim üyelerinden oluşan bir jüri karşısında, bir sınava alınırdı. İmtihan teorik (reçete okuma, latince, ilaç hazırlama tekniği) ve pratik (tıbbi bitkileri ve drogları tanıma) olarak yapılırdı. Bu imtihanları kazananlar, jüri önünde, yapılması ustalık isteyen bir ilacı hazırlayarak bu alandaki bilgi ve becerilerini gösterirdi. Yapılan ilaç (şaheser) kabul edildikten sonra, çırak eczacı ustası ünvan ve haklarını kazanırdı.

XV- TÜRKLERDE ECZACILIK

Tıp ve eczacılık tarihi kitaplarında Arap, Çin, Hint ve İran Tababet ve eczacılığı hakkında etraflı bilgiler bulunurken, Türk eczacılığı veya Türk Tababeti hakkında hemen hemen hiçbir bilgi yoktur. Bunun başlıca nedeni bu konuya ait yayın ve materyal noksanlığı ve bu konuya ilgi duyan araştırmacıların azlığıdır.

A- ORTA ASYA TÜRKLERİ DÖNEMİ

Orta Asya Türklerindeki hekimlik ve eczacılık hakkındaki bilgilerimiz çok azdır. Bu konu ile ilgili en önemli kaynağımız, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi hocalarından merhum Ord. Prof. Dr. Reşit Rahmeti Arat'ın 1930- 1932 yıllarında Berlin de yaptığı yayınlara dayanmaktadır.

R.R.Aratın yaptığı çevirilere göre Türk- Uygur döneminde Orta Asyada ki eczacılık hakkındaki bilgi-

lerimizi aşağıdaki şekilde sıralayabiliriz.

1- İlaç Şekilleri: Merhem, İnfüzyon, Dekoksiyon, Toz, Karışım, Usare, Macun, Hamur, Hap, Pastil, Süpposituar.

2- İlaç Hazırlama Teknikleri: Ateşe gömerek, kaynatma, kaynatarak köpük elde etme, gölgede kurutma, belli bir miktara kadar uçurma, sıcak külde pişirme, hafif ateşte ısıtma, yanmayı önlemek için sürekli karıştırma, maddeyi yakarak kül elde etmek

3- Aletler: Elek, havan, kaynatma kabı, ateş kabı, ağırlık ölçüleri, bakır kap, kaynatma kabı, süzme kabı, kıyma tahtası, değirmen, kaşık, kevgir, süzgeç, çanak, tava, keten torba

4- Ölçüler: Türk- Uygurlar kendilerine has ağırlık ve hacim ölçülerini kullanıyorlardı. İlaçların alınacak miktarları içinde, kaşık, bıçak ucu, mercimek kadar, büyük bir kap kadar, gibi terimler kullanmışlardır.

5- Droglar: Bunlar bitkisel (60 kadar) hayvansal (70 kadar) ve anorganik (10 kadar) kökenli olmak üzere 3 grup altında toplanmaktadır.

Burada dikkati çeken husus hayvansal kökenli drogların bitkisel kökenli olanlarından sayıca fazla olmasıdır. Halbuki aynı dönemde Avrupa ve Doğu ülkelerinde, bitkisel drogların miktarı hayvansal drogların miktarından çok daha fazladır. Bu vesile ile Türk - Uygurların hayvancılıkla olan yakın ilgisi ile açıklanabilir.

B- SELÇUKLULAR

İLAÇLAR VE ECZACILIK

Selçuklular döneminden eczacılık ve kullanılan ilaçlar hakkında bize bilgi veren en önemli eserler El- Biruni ile İbn El-Baytar'ın kitaplarıdır.

Biruni'nin kitabının önemi devrinde kullanılan ilaçlar hakkında verdiği bilgiler yanında mesleğinin, etraflı ve gerçek, bir tarifini de vermesidir. İslam dünyasında, haklı olarak Eczacılığın Babası ünvanını almış olan Biruni (973- 1051) zamanımızdan yaklaşık bin yıl önce eczacıyı aşağıdaki şekilde tarif etmiştir.

' Saydelani veya saydenani (eczacı) diye; basit ilaçların (drogların) hangi nev'inin iyi olduğunu ve bunlardan hangisinin üstün tutulması ve seçilmesinin gerektiğini öğrenmeyi ve Tıp ilminin tanınmış kişileri tarafından ortaya konulup herkesçe kabul edilmiş bulunan terkipleri, en geçerli metod ve teknikleri kullanarak, en iyi şekilde hazırlamayı kendine san'at edinmiş kişiye derler.'

*İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi yayınlarından derlenmiştir.